НУДЖЕЙДАТ ВЕАМ,
аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
(Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна)

УДК 343.98.067

СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗҐВАЛТУВАНЬ І ТАКТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ

У статті обґрунтовано визначення типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування зґвалтувань за ключовою для розслідування ознакою – існування чи відсутності певних соціальних відносин між підозрюваним і потерпілою особою. Розкривається зміст тактичних операцій, що відповідають слідчим ситуаціям.
Ключові слова: *зґвалтування, досудове розслідування, слідча ситуація, тактична операція.*

В статье обосновано определение типичных следственных ситуаций первоначального этапа расследования изнасилований по ключевому для расследования признаку – существованию или отсутствию определенных социальных отношений между подозреваемым и потерпевшим лицом. Раскрывается содержание тактических операций, соответствующих следственным ситуациям.
Ключевые слова: *изнасилование, досудебное расследование, следственная ситуация, тактическая операция.*

In the article the definition of typical investigative situations of the initial stage of the investigation of rape based on the key to the investigation feature is substantiated – the existence or absence of certain social relations between the suspect and the injured person. The content of the tactical operations corresponding to the investigation situations is disclosed.
Key words: *rape, pre-trial investigation, investigative situation, tactical operation.*

Вступ. У методиках розслідування злочинів окремих видів для наближення наукових рекомендацій до потреб слідчої практики використовується ситуаційний підхід. Але щодо розслідування зґвалтувань це питання, не дивлячись на наявність відповідних наукових досліджень Л.В. Пономарьової, В.М. Шевчука, О.В. Ляліної, В.В. Пясковського, А.Ю. Лісової, вирішується неоднозначно. Визначення шляхів вирішення існуючих дискусійних питань щодо ситуаційного підходу до розслідування зґвалтувань і зумовлює актуальність даної статті.

Постановка завдання. Метою статті є визначення типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування зґвалтувань, розкриття змісту тактичних операцій, що відповідають слідчим ситуаціям.

Результати дослідження. У підручниках із криміналістики стосовно типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування зґвалтувань викладені досить різні положення. Так, В.М. Шевчук розглядає зміст початкового етапу розслідування через призму трьох типових ситуацій: 1) коли злочинець знайомий заявнику або встановлений слідством;

2) коли зґвалтування вчинено невідомим злочинцем, потерпіла особа незнайома з ґвалтівником; 3) коли зґвалтування вчинено відомим злочинцем, проте він зник із місця події [1, с. 311–314]. Неважко помітити, що наведені слідчі ситуації визначені за різними ознаками (знайомство злочинця і потерпілої, встановлення особи злочинця слідством, зникнення злочинця), що не сприяє логічності викладення.

В.В. Пясковський зазначає, що початок розслідування зґвалтування ситуаційно залежить від фактору попередніх стосунків між потерпілою та ґвалтівником, і наводить такі типові слідчі ситуації: а) потерпіла знайома з ґвалтівником; б) потерпіла не знайома з ґвалтівником, але запам'ятала його зовнішність і зможе його впізнати; в) потерпіла не знайома з ґвалтівником і впізнати його не зможе внаслідок раптовості нападу або вжитих ним заходів маскування. Вказаний автор наводить й іншу групу типових слідчих ситуацій, яка віднесена ним до категорії зґвалтувань, що вчиняються групою осіб: а) у разі зґвалтування групою осіб потерпіла знає одного з учасників злочину, а інших – ні; б) один із учасників зґвалтування, вчиненого групою осіб, залишившись віч-на-віч із потерпілою, відмовився від вчинення злочину, виявив почуття жалості, турбування, намагався надати допомогу; в) потерпіла добровільно погодилася на статеву близькість зі знайомим, але він, скориставшись цим, привів її туди, де чекала група осіб, які й вчинили групове зґвалтування [2, с. 468]. Але, на жаль, В.В. Пясковський не висвітлив особливостей наведених ним типових слідчих ситуацій і тих завдань, які вирішуються у відповідних умовах за допомогою слідчо-розшукових дій.

Л.В. Пономарьова наводить набагато ширший спектр типових слідчих ситуацій у розслідуванні зґвалтувань, що визначаються за різними критеріями: 1) за джерелом вихідної інформації; 2) за об'ємом і змістом інформації; 3) за суб'єктами злочину; 4) за кількістю і віком потерпілих; 5) за характером повідомленої первинної інформації та умовах її отримання; 6) ситуації при розслідуванні призупинених кримінальних справ та кримінальних справ, що були повернуті судом для додаткового розслідування, а також необґрунтовано припинених кримінальних справ [3, с. 96–98]. Такий підхід підтримала А.Ю. Лісова, відзначивши, що, хоча методика досудового розслідування зґвалтування і залежить від знайомства ґвалтівника і потерпілої, важливе значення має також аналіз ситуацій залежно від джерела вихідної інформації, від її обсягу та змісту, давності її отримання, кількості та віку потерпілих, тяжкості та характеру тілесних ушкоджень, заподіяних потерпілій особі, очевидності, серійності тощо [4, с. 15].

На наш погляд, виділення слідчих ситуацій у методиці розслідування злочинів за різними підставами має сенс тільки тоді, коли такі ситуації суттєво впливають на визначення тактичних завдань розслідування і відповідні їм засоби вирішення – слідчо-розшукові дії та їх комплекси, викладені у формі певних програм організації розслідування. Л.В. Пономарьова не використовує наведену нею систему слідчих ситуацій зґвалтувань із цією метою. Вона формулює «цільові програми організації розслідування зґвалтувань» за довільним комплексом різнорідних ознак злочину, орієнтуючись на конкретні приклади зі слідчої практики [3, с. 99–119]. У реальній дійсності може бути безліч різноманітних слідчих ситуацій, що включають у себе фактори, які впливають на прийняття процесуальних і тактичних рішень та їх реалізацію. Але провести їх типізацію вкрай важко, оскільки в широкому розумінні слідча ситуація включає в себе як об'єктивні фактори, так і низку суб'єктивних, які взагалі не піддаються типізації. Тому видається, що варто зосереджувати увагу на такій ознаці (компоненті) слідчої ситуації, яка, з одного боку, має ключове значення для визначення найважливіших тактичних завдань досудового розслідування, а з іншого – піддається типізації. Такою ознакою, на наш погляд, є інформація про особу злочинця, яка вказує на факт існування чи відсутність певних соціальних відносин між ним і потерпілою особою.

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень щодо зґвалтувань, аналіз відповідних наукових праць дає підстави для виділення певних типових слідчих ситуацій початкового етапу досудового розслідування, побудованої на характері первинної інформації про злочин. Це стосується інформації про наявність чи відсутність соціального зв'язку між потерпілою і ґвалтівником, що, на наш погляд, є найважливішим для визначення тактичних завдань

розслідування і засобів їх вирішення. Виходячи з того, що даний чинник обумовлює предмет доказування (місце та обстановку вчинення злочину, характер дій злочинця, відповідні сліди та інші обставини зґвалтування), вважаємо його ключовим у застосуванні ситуаційного підходу. Таким чином, з урахуванням наявності інформації про характер стосунків між потерпілою особою і злочинцем доцільно виділяти такі ситуації.

Ситуація 1. Досудове розслідування розпочато у зв'язку із заявою про вчинення зґвалтування незнайомою потерпілій особою. Тут можна виділити різновиди такої ситуації, що детермінують певні особливості тактичних завдань розслідування і проведення слідчо-розшукових дій: а) потерпіла особа запам'ятала зовнішність ґвалтівника і може його впізнати (це характерно, наприклад, за умови нетривалого спілкування ґвалтівника із жінкою перед нападом на неї); б) потерпіла особа не запам'ятала зовнішність ґвалтівника (через раптовість нападу, маскування зовнішності, втрату свідомості).

Спільним для наведених різновидів слідчої ситуації є те, що потерпіла особа після звернення у правоохоронні органи із заявою про вчинення злочину не вказує на відому їй конкретну особу ґвалтівника й, у кращому разі, повідомляє про його ознаки зовнішності чи ім'я, яким він представився під час короткочасного знайомства (воно може бути вигаданим). Відтак на початковому етапі слідчий має своїм першочерговим завданням встановлення, розшук та ідентифікацію підозрюваного. Це тактичне завдання вимагає проведення комплексу слідчо-розшукових дій – тактичної операції «Розшук та ідентифікація ґвалтівника». Потрібно зазначити, що в криміналістичних дослідженнях проблематики розслідування зґвалтувань категорія тактичних операцій використовується, але не завжди в поєднанні з ситуативним підходом. Так, О.В. Ляліна розглядає зміст тактичної операції «Розшук і затримання» без орієнтації на відповідну слідчу ситуацію [5, с. 93–116].

Інформаційною основою для здійснення тактичної операції «Розшук та ідентифікація ґвалтівника» є положення криміналістичної характеристики, відповідно до яких зґвалтування, які вчиняються незнайомою потерпілій особою шляхом раптового нападу, зазвичай здійснюють особи з маргінальними рисами: низький соціальний статус, агресивна поведінка, статева розбещеність, психічні аномалії, наявність судимості тощо. Дана тактична операція включає в себе такий комплекс слідчо-розшукових дій: огляд місця події з метою виявлення слідів ґвалтівника, які дозволять його ідентифікувати; допит потерпілої особи про обставини зґвалтування з визначенням особистісних рис ґвалтівника і складанням його суб'єктивного портрета, необхідного для розшуку; встановлення і допит свідків, які могли бачити ґвалтівника (перед зґвалтуванням, під час його вчинення або після нього); оперативно-розшукові заходи в місцях можливої появи злочинця з використанням його суб'єктивного портрета з наступним пред'явленням для впізнання затриманої особи.

Разом із тактичною операцією щодо розшуку та ідентифікації ґвалтівника проводиться й тактична операція «Ознаки насильницького статевого акту у потерпілої», метою якої є встановлення факту здійснення з потерпілою особою насильницького статевого акту у вказаний нею час. Ця тактична операція передбачає такий комплекс слідчо-розшукових дій: вилучення та огляд одягу, білизни, інших речей потерпілої особи, на яких можуть бути сліди злочинця і вчинених ним дій; призначення судово-медичної експертизи потерпілої і речових доказів; встановлення і допити свідків, які контактували з потерпілою відразу після вчинення зґвалтування (зокрема, батьків, подруг, сусідів тощо).

У разі встановлення підозрюваного та його затримання, окрім пред'явлення для впізнання, щодо нього проводиться комплекс слідчо-розшукових дій, який можна назвати тактичною операцією «Ознаки статевого акту у підозрюваного», метою якої є отримання доказів нападу і вчинення статевого акту з потерпілою саме затриманою особою: допит підозрюваного; особистий обшук підозрюваного та обшук за місцем його проживання з метою вилучення одягу, білизни, взуття, інших речей зі слідами злочину, а також інших речей, у т. ч. тих, які належать потерпілій (її прикрас, білизни); призначення судово-медичної експертизи підозрюваного і вилучених під час обшуку речових доказів зі слідами біологічного походження; призначення криміналістичної експертизи одягу потерпілої і підозрюваного

з метою встановлення факту їх контактування між собою (мікрочастинок); пред'явлення для впізнання речей, які належали потерпілій і були вилучені у підозрюваного.

Таким чином, метою проведення вказаних тактичних операцій є з'ясування обставин нападу і зґвалтування, встановлення підозрюваного та його ідентифікація, отримання доказів вчинення саме ним насильницького статевого акту та можливих інших дій.

Ситуація 2. Досудове розслідування розпочато у зв'язку із заявою про вчинення зґвалтування знайомою потерпілій особою. Характерною особливістю даної ситуації є те, що потерпіла особа мала певні стосунки (відносини) до злочину з особою, на яку вона вказує як на ґвалтівника. Це стосується й випадків, коли потерпіла знає лише одну чи декількох осіб із учасників групового зґвалтування. Дана обставина вносить суттєві корективи у визначення тактичних завдань розслідування і засоби їх вирішення.

З одного боку, зазначена ситуація є найбільш сприятливою для розслідування у зв'язку з наявністю відомостей не лише про місце, обставини зґвалтування і можливих свідків, але й про ґвалтівника та можливе місце його перебування (місце проживання, роботи чи навчання). З іншого боку, в цій ситуації є й суттєві труднощі, пов'язані з необхідністю встановлення нюансів особистих стосунків між людьми (в т. ч. інтимних), що нерідко пов'язано з певною протидією з боку сторін, яка ґрунтується на морально-етичних уявленнях. Тому основними тактичними завданнями, що постають перед слідством, є, по-перше, встановлення наявності ознак у потерпілої особи здійснення статевого акту проти її волі, по-друге, встановлення причетності до його вчинення особи, на яку вказує заявник (потерпіла), по-третє, встановлення характеру стосунків потерпілої і підозрюваного.

Для вирішення першого завдання проводиться тактична операція «Ознаки насильницького статевого акту у потерпілої», зміст якої розглядався вже у попередній слідчій ситуації. Але в даному разі проведення такої операції здійснюється на тлі потреби у врахуванні можливого неправдивого звинувачення в зґвалтуванні (статевий акт міг бути добровільним), що обумовлює певні особливості в проведенні комплексу слідчо-розшукових дій: огляд місця події з метою встановлення обстановки і слідів здійснення насильницького статевого акту (сліди рук ґвалтівника, залишені ним предмети та інші його сліди тут не мають того значення, яке вони мають у попередньо розглянутій ситуації); допит потерпілої особи про обставини зґвалтування; вилучення та огляд одягу, білизни, інших речей потерпілої, на яких можуть бути сліди особи біологічного походження, які вказують, що статевий акт було здійснено саме ним; призначення судово-медичної експертизи потерпілої і речових доказів.

Для вирішення другого тактичного завдання – встановлення причетності до насильницького статевого акту особи, на яку вказує потерпіла, потрібен комплекс слідчо-розшукових дій під умовною назвою «Ознаки статевого акту у підозрюваного»: допит підозрюваного про обставини перебування у певному місці і здійснення статевого акту з потерпілою особою; особистий обшук підозрюваного та обшук за місцем його проживання з метою вилучення одягу, білизни, взуття, інших речей зі слідами статевого акту і насильницьких дій (наприклад, пошкоджених речей через спротив потерпілої, якщо він мав місце); призначення судово-медичної експертизи підозрюваного і вилучених під час обшуку речей зі слідами біологічного походження з метою ідентифікації підозрюваного як «партнера» статевих зносин із потерпілою.

Потрібно зазначити, що підозрюваний може не заперечувати факт статевих зносин із потерпілою, але посилатися на їх погодженість (добровільність). Не дивлячись на це, наведений комплекс слідчо-розшукових дій потрібно проводити, оскільки підозрюваний надалі може змінити свої показання. Потрібно направити зусилля на виявлення і перевірку ознак застосування підозрюваним під час здійснення статевого акту фізичного насильства, погрози ним або доведення потерпілої до безпомічного стану (наприклад, шляхом введення в організм потерпілої алкоголю, сильнодіючих препаратів або наркотиків).

Для вирішення третього тактичного завдання – встановлення характеру стосунків потерпілої і підозрюваного, також може бути рекомендований комплекс слідчо-розшукових

дій під умовною назвою тактичної операції «Характер стосунків потерпілої і підозрюваного»: допит потерпілої особи про характер відносин із підозрюваним; допит підозрюваного про відносини з потерпілою особою; допити свідків, які володіють інформацією про взаємовідносини потерпілої і підозрюваного або які контактували з потерпілою відразу після вчинення зґвалтування. Вказані допити мають взаємний перевірочний характер і спрямовані на встановлення мотивів, з одного боку, можливих насильницьких дій підозрюваним, а з іншого – можливих мотивів неправдивої заяви про зґвалтування з боку потерпілої особи.

Висновки. Підсумовуючи викладене, потрібно відзначити, що, звичайно, наведені тактичні операції за своїм змістом (слідчо-розшуковими діями) перетинаються між собою – одними і тими ж діями встановлюються різні обставини. Але видається, що виділення окремих тактичних операцій є доцільним, оскільки звертає увагу на необхідність вирішення таких завдань розслідування, які можуть вирішуватися не окремою дією, а лише комплексом слідчо-розшукових дій, що обумовлюється особливостями типової слідчої ситуації.

Список використаних джерел:

1. Шепітько В.Ю., Коновалова В.О., Журавель В.А. Криміналістика: підручник / за ред. В.Ю. Шепітька. Х.: Право, 2008. 464 с.
2. Пясковський В.В., Чорноус Ю.М., Іщенко А.В., Алєксєєв О.О. Криміналістика: підручник. К.: Центр навчальної літератури», 2015. 544 с.
3. Пономарева Л.Е. Методика расследования изнасилований. М.: ООО Изд-во «Юрлитформ», 2002. 152 с.
4. Лісова А.Ю. Основи методики розслідування згвалтування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. 20 с.
5. Лялина Е.В. Первоначальный етап расследования изнасилований, совершаемых группой несовершеннолетних: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Саратов: Саратов. гос. акад. права, 2006. 245 с.